

Gairės elektroninei valstybinei bibliografijai: tarpiniai rezultatai

Maja ŽUMER

Liublianos universitetas, Slovėnija, el. p. maja.zumer@ff.uni-lj.si

Gairių elektroninei valstybinei bibliografijai rengimo darbo grupė savo veiklą pradėjo nuo vartotojų ir valstybinės bibliografijos (VB) vartojimo analizės. Kokią reikšmę VB turi bibliotekoms ir bibliotekininkams, jau seniai žinoma, tačiau darbo metu buvo išskirti ir kiti VB vartotojai, išanalizuoti jų reikalavimai VB. Šios analizės rezultatai buvo pateikti ir aptarti; atkreiptas dėmesys į esamus ir potencialius vartotojus, taip pat aptartas VB vartojimo pobūdis. Grupė tęs savo darbą, atsižvelgdama į vartotojų poreikių įvairovę ir išskiriant VB funkcines galimybes.

„Einamoji valstybinė bibliografija yra veidrodis, kuriame atsispindi šalies kultūra. Einamoji valstybinė bibliografija leidžia susipažinti kiekvienam besikreipiančiam į ją su šalies savitumais. Žemės ūkis ir technologijos, visuomenės struktūra, atsispindinti tos šalies kalba įvairiausiose publikacijose, tradicijos ir ceremonijos, turinčios reikšmę tautos gyvenimui, švietimo, literatūros ir mokslo vaidmuo, žymūs to meto literatūros autoriai, politinės, socialinės ir religinės šalies vystymosi tendencijos – viskas tampa pastebima. Einamoji valstybinė bibliografija turi taip pat atspindėti šalies interesus ir unikalias savybes, kaip veidrodis atspindi kiekvieno žmogaus unikalumą“ (Bell, 1998).

Reikšminiai žodžiai: einamoji valstybinė bibliografija.

1. Kas yra valstybinė bibliografija?

Lygiai prieš 50 metų buvo pateikiamas toks apibrėžimas: „ideali [einamoji valstybinė] bibliografija yra išsamus sąrašas visų knygų, dokumentų, brošiūrų, serialinių leidinių ir kitos spausdintos medžiagos, išleistos tam tikros šalies teritorijoje, apibrėžtu laiko tarpu: per metus arba trumpiau“ (Conover, 1955). Šis apibrėžimas jau nebeatitinka tikrovės, reikia atkreipti dėmesį į pasikeitimus, įvykusius jos leidybos procese, taip pat ir į bibliografinių įrašų vartojimo būdą, todėl būtinas bendresnis apibrėžimas. Šiuolaikiniame kontekste valstybinė bibliografija gali būti apibrėžiama kaip šalies nacionalinės spaudos (t. y. nacionalinės leidybos produkcijos) patikimų ir išsamių įrašų visuma, reguliariai leidžiama ir, pageidautina, be vėlavimosi. VB sudaro valstybinės bibliografijos tarnybos pagal tarptautinius standartus. Detaliau tyrinėjama ir tikrinama autorystė ir duomenys, susiję su pačiu leidiniu.

Valstybinės bibliografijos apibrėžimas atrodo lyg paprastas ir aiškus, tačiau daugelis klausimų taip ir lieka neatsakytų:

– Kas tai yra nacionalinė spauda (arba nacionalinės leidybos produkcija);

- Kokios yra jos ribos (geografinės, konceptualios);
  - Kokiais standartais reikia vadovautis;
  - Kas yra vėlavimas publikuojant valstybinę bibliografiją;
  - Kokia tinkamiausia valstybinės bibliografijos forma.
- Gairių elektroninei valstybinei bibliografijai rengimo darbo grupė, žinodama visus šiuos klausimus, ir pradėjo nuo jų. Tačiau rasti atsakymus į juos nelengva.

2. Kokia valstybinės bibliografijos misija?

Išsami ir šiuolaikinė valstybinė bibliografija yra svarbus informacinis išteklius:

- bibliotekų ir panašių įstaigų fondų atrankai ir komplektavimui;
- katalogavimui (ir įrašų kopijavimui, ir katalogavimui pagalbėti);
- autorystės ir leidinio istorijos patikrinimui.

„Tradiciškai valstybinės bibliografijos tarnyboms buvo priskiriami trys pagrindiniai tikslai. Pirmasis – padėti rentabiliam katalogavimui bibliotekose. Antrasis – palengvinti bibliotekoms atrankos ir komplektavimo darbą. Trečiasis – prisidėti prie informacijos paieškos ir paties dokumento

suradimo. Šie tikslai iki šiol aktualūs. Šiandien pasikeitė terpė, kurioje šie tikslai yra įgyvendinami“ (Vitiello, 1998). Bet valstybinė bibliografija yra (arba galėtų būti) vartojama ne tik bibliotekose, leidyboje ir knygų prekyboje (Guidelines, 1997):

- jų pagrindu atliekama šalies spausdintos produkcijos statistinė analizė;

- grindžiama vyriausybės švietimo, kalbos, ekonominių programų ir t. t. politika;

- apskaičiuojamos šaliai reikalingų leidinių gamybos apimtys.

Todėl valstybinė bibliografija yra svarbi medžiagos atrankos ir komplektavimo priemonė, taip pat reikšminga leidybos plėtros priemonė. Realizuojant šią funkciją (Lewis, 1991):

- duomenys turi būti prieinami iškart po publikavimo, pageidautina netgi prieš publikavimą;

- atrankai vykdyti svarbūs duomenys apie tematiką ir numatomą auditoriją, paskirtį, taip pat kainą, o komplektavimui – duomenys apie leidėją ir platintoją, pardavimo sąlygos ir standartiniai identifikatoriai, tokie kaip ISSN, ISBN ir t. t.;

- bibliografinių įrašų formatas turi leisti lengvai importuoti duomenis į vietinę informacijos sistemą ar katalogą.

Reikalavimai VB kaip katalogavimo priemonei (Lewis, 1991):

- aukšta įrašų kokybė ir išsamumas;
- aprėpties išsamumas;
- šiuolaikinė prieiga prie naujų įrašų;
- atitikimas šalies ir tarptautiniams standartams;
- tęstinumas tarp retrospektyvinės ir einamosios bibliografijos;

- įrašų kopijavimo į vietinius katalogus paprastumas.

Kaip informacinis išteklius valstybinė bibliografija turi palaikyti (Lewis, 1991):

- sudėtingą paiešką ir daugybę kreipties elementų;
- ryšius su vietiniais katalogais arba su visu tekstu, suteikiant prieigą prie ieškomų publikacijų.

Galime tvirtinti, kad pateikiant valstybinę bibliografiją paliečiami ir valstybiniai, ir tarptautiniai interesai. Ar gali dėl šių interesų kilti konfliktas? Kam tokiu atveju teikti pirmenybę?

Yra sankirta (ir konkurencija) su kitais produktais ir paslaugomis, tokiomis kaip numatomos leisti knygos, nacionaliniai suvestiniai katalogai, didžiųjų universitetų/mokslinių bibliotekų katalogai, netgi *Amazon*. Ar gali tokiu atveju valstybinė bibliografija pateikti ką nors kita negu šie produktai ir paslaugos? Ar visada valstybinės bibliografijos išskirtinė vertė yra visiems žinoma ir suprantama, kaip ji reklamuojama?

Ar galima manyti, kad tolesnis valstybinės bibliog-

rafijos pateikimas yra savaime suprantamas dalykas? Vis didėjant sunkumams, su kuriais susiduria nacionalinės bibliotekos (ir valstybinės bibliografijos tarnybos) turi pavieniui vykdyti visus tikslus, keliamus valstybinei bibliografijai, atsižvelgiant į reikalavimus, kuriuos jos turi tenkinti, ir vartotojus, į kuriuos jos orientuotos. Ši analizė taip pat yra rekomendacijų, skirtų elektroninės valstybinės bibliografijos duomenų modeliui ir funkcinėms galimybėms, pagrindas.

3. Kas yra vartotojai?

Bibliotekose gerai suprantama, kam reikalinga valstybinė bibliografija, tačiau apie kitus vartotojus nėra pakankamai duomenų. Kai kuriose šalyse (Čekijos Respublikoje, Norvegijoje) nacionalinės bibliotekos jau pradėjo tyrimus, studijuodamos valstybinės bibliografijos vartotojus ir jų poreikius, bet reikalingi išsamesni tyrimai. Be esamų vartotojų, turime atkreipti dėmesį į būsimus ir potencialius vartotojus. To reikia ne tik valstybinės bibliografijos kūrimui pateisinti, bet ir tam, kad būtų suteikiamos reikalingos paslaugos.

Esamų ir potencialių vartotojų sudėtis:

Bibliotekininkai

Kataloguotojai

Kataloguotojai kreipiasi į valstybinę bibliografiją arba tiesiogiai (t. y. kopijuodami įrašus), arba netiesiogiai, ieškodami atsakymų katalogavimo metu. Pastaruoju atveju jie ieško panašių bibliografinių įrašų: dažniausiai tai atsitinka sudarant autoritetinius įrašus (asmenų, kolektyvų vardų).

Komplektuotojai

Jie kreipiasi į valstybinę bibliografiją leidinių užsakyti, leidėjų ir platintojų identifikavimui, leidinio statuso nustatymui.

Fondo darbuotojai

Jiems to reikia leidinių prieinamumo analizei, fondo vystymo atrankai, taip pat susipažįstant su būsimomis publikacijomis (pavyzdžiui, vartojant leidybinio katalogavimo įrašus – CIP).

Informacijos tarnybų bibliotekininkai

Jie rūpinasi galutinių vartotojų (tarp jų bibliotekos lankytojų, formalių ir neformalių grupių, organizacijų) interesais.

Privalomojo egzemplioriaus tvarkytojai

Esamas glaudus ryšys tarp valstybinės bibliografijos ir privalomojo (ar savanoriško) egzemplioriaus leidžia naudoti valstybinės bibliografijos duomenis privalomojo egzemplioriaus analizei ir kontrolei.

Išsaugotojai

Nustatant leidybos tendencijas ir planuojant išsaugojimo veiklą.

Galutiniai vartotojai

Tai labiausiai įvairiarūšė grupė, pradedant bibliotekos lankytojai ir baigiant vartotojai, kurie turi nuotolinę prieigą prie valstybinės bibliografijos. Į šią kategoriją įeina formalios, neformalios grupės, organizacijos. Skirtingi nacionaliniai modeliai labai skiriasi vienas nuo kito. Didžiojoje Britanijoje, pavyzdžiui, VB yra komercinis produktas, didžioji visuomenės dalis neturi laisvos prieigos prie jos. Skandinavijos šalyse, priešingai, VB plačiai vartojama kaip priedas prie suvestinių katalogų. Nepriklausomai nuo modelių, kurie yra VB pagrindas, darbo grupė mano, kad VB turi didelį potencialą viešam naudojimui.

Knygų prekyba

Leidėjai

Komercinis ir nekomercinis sektorius, taip pat vyriausybinių ir oficialūs leidėjai vartoja valstybinę bibliografiją rinkos analizei ir konkurencijai.

Knygų pardavėjai

Šios grupės poreikiai panašūs į fondo vystymo bibliotekinių ir komplektuotojų poreikius. Be to, jie gali atlikti ir funkciją, panašią į informacijos tarnybų darbuotojų, ir gal net nukreipti savo klientus į biblioteką ieškoti bukinistinių leidinių.

Agentūros

Finansinės organizacijos

Esamo finansavimo įtakos tyrimui arba finansavimo politikos planavimui.

Oficialioji statistika

Šalies spaudos produkcijos statistinei analizei.

Teisių valdymo organizacijos

Aukštos kokybės autoritetinės apskaitos duomenys ir patikimi duomenys apie autorystę valstybinėje bibliografijoje gali būti (ir yra) vartojami intelektinių teisių valdymui.

Kiti

Gali būti įtraukiami ir kiti vartotojai. Pavyzdžiui, Norvegijoje tai:

- spausdininkai, ieškantys leidėjų, kad pasiūlytų savo bendradarbiavimą;
- žurnalistai, identifikuojantys leidinių kalbą/žanrą/ištakas;
- knygų mugių organizatoriai;
- vertėjų iš/į atitinkamą kalbą identifikavimas;
- iliustruotojų identifikavimas.

Be to, turime suprasti, kad, be „žmogiškų“ elektroninės valstybinės bibliografijos vartotojų, yra dar kompiuterinės programos, kurios turi tiesioginę prieigą prie valstybinės bibliografijos įrašų, tokios kaip jungtinė/išskirstytą paiešką ir surinkimą vykdančios programos. Nepaisant to, kad pastarosios nėra vartotojai tikrąja to žodžio prasme, jų buvimas kelia papildomų techninių reikalavimų, į tai reikia atsižvelgti planuojant nuotolinę valstybinę bibliografiją.

4. Kokie yra informaciniai poreikiai ir reikalavimai?

Išvardijome įvairius esamus ir potencialius valstybinės bibliografijos vartotojus. Šie vartotojai turi skirtingus informacinius poreikius ir įvairias užduotis, kurias jie nori išspręsti naudodamiesi valstybine bibliografija. Turėdami omenyje informacinius poreikius, privalome apibrėžti reikalavimus, pateikiamus VB: paieškos kriterijus (kreipties elementus) ir pagrindinius duomenų elementus, kuriuos reikia nurodyti. Darbo grupė juos apibrėžė:

Katalogavimas

Kopijuodami įrašus kataloguotojai paprastai ieško jau žinomų elementų (turėdami knygą rankose); informaciniais tikslais jie gali ieškoti bet kuriuose autoritetiniuose kontroliuojamuose laukuose. Galiausiai jiems reikalingas išsamus bibliografinis įrašas ir galimybė tiesiogiai importuoti į vietinę sistemą.

Paieška:

– antraštė, autorius, standartiniai identifikatoriai (ISBN, ISSN, ISMN...);

– autoritetiniai kontroliuojami laukai.

Reikalingi duomenys:

– išsamus bibliografinis/autoritetinis įrašas;

– tiesioginis perkėlimas.

Pakartotinis įrašų naudojimas (perkėlimas ar įrašų paketų eksportas į kitas duomenų bazes ir kitus kompiuterinius teikinius (CERL, Index Translationum, bibliotekos katalogai (ypač taikant retrokonversiją)); komercinės agentūros taip pat pripažino, kad tai svarbu (pvz., numatomos leisti knygos))

Paieška: bet kokie atrankos kriterijai.

Eksportas: išsamus įrašas reikalaujama formatu.

Fondo vystymas

VB gali būti naudinga fondo vystymui, taip pat ja naudojantis galima atlikti dalykinę paiešką ir leidinių analizę įvairiais aspektais.

Paieška:

– dalykinė (teminė) paieška: pagal dalykinius pradmenis, klasifikacinius indeksus ar reikšminius žodžius;

– publikavimo data;

– kalba ir publikavimo šalis;

– leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

– išsamus bibliografinis įrašas;

– kaina;

– prieinamumas;

– laikas/sąlygos (taip pat teisės, techniniai reikalavimai ir leidinio statusas).

Komplektavimas ir knygų pardavėjai (leidinių užsakymas)

Paieška:

– antraštė, autorius, standartiniai identifikatoriai (ISBN, ISSN, ISMN...);

- publikavimo data.
- Reikalingi duomenys:*
- išsamus bibliografinis įrašas (galimybė importuoti į vietinę sistemą);
  - reikiama informacija leidinių užsakymui (leidėjas ir platinimo sąlygos);
  - kaina;
  - prieinamumas;
  - laikas/sąlygos (taip pat teisės, techniniai reikalavimai ir leidinio statusas).

Laukiami rezultatai:

- ryšys su numatomomis leisti knygomis.

Galutinio vartotojo poreikiai (informacijos gavimas apie autorius ir jų publikacijas, temas; leidinių ir (arba) autorių identifikavimas; prieigos prie leidinių suteikimas)

Paieška: visi kreipties elementai, bet ypač:

- autoriaus vardas (bet kuria forma!);
- antraštės žodžiai;
- leidinio kalba/šalis;
- leidėjas;
- publikavimo metai;
- dalykiniai pradmenys ar reikšminiai žodžiai;
- leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

- identifikavimas, atranka ir prieigos prie leidinių gavimas (FRBR, 1998).

Laukiami rezultatai:

- tiesioginė prieiga prie elektroninių išteklių (atsižvelgiant į teises, autentiškumą, autorystę ir t. t.) arba informacijos gavimas apie tradicinių leidinių buvimo vietą.

Leidėjo analizė (rinkos analizei ir konkurencijos įvertinimui)

Paieška:

- teminė: paieška pagal dalykinius pradmenis, klasifikacinius indeksus ar reikšminius žodžius;
- publikavimo data;
- leidėjas;
- leidinio tipas/žanras/formatas.

Reikalingi duomenys:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatas) („citation format“).

Leidybinio sektoriaus, oficialiosios statistikos bendra analizė

Paieška:

- leidinio kalba;
- originalo kalba;
- publikavimo šalis;
- klasifikacinis indeksas;
- publikavimo data;
- numatoma auditorija.

Reikalingi duomenys:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatas).

Teisių valdymas (leidinių aptikimui ir autorių identifikavimui)

Paieška:

- antraštė;
- autoriaus vardas (bet kuria forma!);
- identifikacinis kodas.

Pristatymas:

- pagrindiniai leidybiniai duomenys (citavimo formatas);

- identifikaciniai kodai;

- autoritetiniai įrašai.

Kompiuterinė programinė įranga (jungtinė paieška, išskirstyta paieška, surinkimas ir t. t.) (žr. taip pat Hakala, 2003)

Paieška:

- standartiniai kreipties elementai (Bath profilis).

Eksportas:

- standartiniai formatai (XML), įvairios metaduomenų schemas.

Specifiniai reikalavimai:

- turi atitikti standartus, tokius kaip Z39.50, SRW/SRW, OAI;
- prieigos valdymas su Open URL.

5. Tolesni žingsniai

Prieš dvejus metus buvo kalbėta apie tai, kad būtina sukurti gaires elektroninei valstybinei bibliografijai (Žumer, 2003). Šiuo metu jos jau rengiamos.

Per pastaruosius 20 metų daug kas pasikeitė: leidinių rūšys, leidybos procesas apskritai, valstybinės bibliografijos forma: nuo spausdintos versijos iki CD-ROM ir nuotolinės versijų. Dėl to reikalingi fundamentalūs tyrimai ir visiškai naujas požiūris į valstybinę bibliografiją.

Mes aptarėme VB misiją šiuolaikinėmis sąlygomis. Buvo įvardyti vartotojai ir jų specifiniai poreikiai bei reikalavimai. Taip pat darbo grupė sutelkė savo dėmesį į medžiagos rūšis, įtraukiamas į VB, ir atrankos principus, kai dėl didelės medžiagos apimtys ne viskas gali būti įtraukta į VB.

Kitas žingsnis – funkcinių galimybių nusakymas ir gairių sąsajos. Taip pat bus atkreiptas dėmesys į konceptualių ir techninių galimybių suderinamumą su kita terpe ir sistemomis.

Esame įsitikinę, kad ne tik pasitvirtins valstybinės bibliografijos svarba, bet ir naujoji valstybinė bibliografija taps dar svarbesnė vartotojui.

Iš anglų kalbos vertė S. Stakulienė, T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2005 m. Osle (Norvegija) vykusioje 71-ojoje IFLA konferencijoje „Libraries – A Voyage of Discovery“.

- Bell, B.L. (1998). *An annotated guide to current national bibliographies*. 2nd completely rev. ed. München: Saur.
- Conover, H.F. (1955). *Current national bibliographies*. Washington: Government Printing Office.
- Functional requirements for bibliographic records: final report (FRBR)*. (1998). München, Saur.
- Guidelines for the national bibliographic agency and the national bibliography* (1997). Paris: UNESCO.
- Hakala, J. (2003). Future role of (electronic) national bibliographies. *69th World Library and Information Congress, Berlin, 1-9 August, 2003*. (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/155c-Hakala.pdf>).
- Lewis, P.R. (1991). The development of national bibliographic services. Issues and opportunities (Background paper). *Workshop on National Bibliographic Services in the European Communities (Luxembourg, 12 February 1990)*. Report. Luxembourg: Commission of the European Communities. (EUR 13284 EN).
- Vitiello, G. (1998). *Legal deposit and national bibliographic services: developments in the framework of the cooperative perspective and the convergence phenomenon*. (<http://www.ifla.org/VII/3/icnbs/vitg.htm>).
- Žumer, M. (2003). Guidelines for electronic bibliographies: are they needed? *69th World Library and Information Congress, Berlin, 1-9 August, 2003*. (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/108c-Zumer.pdf>).